

Руденко М. П.,

аспірант кафедри господарського права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СТРУКТУРНИХ ПІДРОЗДІЛІВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК УЧАСНИКІВ ВНУТРІШНЬОГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН

Анотація. Стаття присвячена дослідженню господарсько-правового статусу структурних підрозділів суб'єктів господарювання. Порівнюється правове положення структурних підрозділів суб'єктів господарювання у відносинах, що є об'єктами різногалузевого впливу, з'ясовуються їх ознаки та господарська правосуб'єктність.

Ключові слова: господарсько-правовий статус, структурні підрозділи суб'єктів господарювання, учасники внутрішньогосподарських відносин, правосуб'єктність структурних підрозділів суб'єктів господарювання.

Постановка проблеми. Системність господарсько-правового регулювання виявляється на декількох рівнях правового впливу на відносини, що складають предмет господарського права, а саме: а) рівень функціонування певного галузевого ринку; б) рівень господарських відносин між суб'єктами господарювання; в) рівень внутрішньогосподарських відносин. Кожен рівень має свої особливості, пов'язані із конфігурацією засобів правового регулювання, поєднанням публічних та приватних інтересів, суб'єктним складом відносин тощо. Специфіка рівня внутрішньогосподарських відносин полягає у тому, що їх учасниками виступають структурні підрозділи суб'єктів господарювання, які не є самостійними учасниками зовнішніх господарських відносин. Разом із тим від результативності діяльності кожного з підрозділів у підсумку залежить економічна та соціальна ефективність діяльності підприємства у цілому. Тому важливого практичного значення набуває належна права регламентація статусу підрозділів підприємств, що потребує його теоретичного осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правове положення структурних підрозділів було предметом вивчення Д.Н. Бахрах, К.С. Бельського, Г.Л. Знаменського, В.В. Комісарова, В.В. Лаптева, В.К. Мамутова, В.С. Мартем'янова, В.В. Хахуліна, І.А. Щербак, Д.М. Щокіна та ін. Водночас їх наукові дослідження присвячені здебільшого окремим аспектам діяльності структурних підрозділів підприємств і не окреслюють господарсько-правовий статус структурних підрозділів як учасників внутрішньогосподарських відносин у цілому.

Мета статті – на основі законодавчого регулювання та доктринальних підходів правового статусу структурних підрозділів дослідити суб'єкти господарювання як учасників внутрішньогосподарських відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «статус» у перекладі з латинської означає становище, стан когось або чого-небудь [15, с. 355]. Теоретики права під правовим статусом розуміють складну, збірну категорію, яка відображає весь комплекс зв'язків людини з суспільством, державою, колективом, оточуючими людьми [10, с. 269]; систему законодавчо встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів і обов'язків учасників суспільних відносин

[11, с. 366]. Відтак, правовий статус – поняття, яке характеризує правове становище певного суб'єкта у його взаємовідносинах із іншими учасниками суспільних відносин. Такий підхід розкриває правовий статус на загальнотеоретичному рівні у його найбільш широкому розумінні. Разом із тим правовий статус окремих суб'єктів є неоднорідним, що дає змогу вченим виділяти окремі його види: індивідуальний, конституційний, спеціальний, міжгалузевий, галузевий тощо. Для нашого дослідження безпосередній інтерес становить галузевий правовий статус, який характеризує певні суб'єкти окремої галузі права. Галузевий статус виявляє особливість, своєрідність окремої галузі, яка проявляється у колі учасників відносин, співвідношенні прав та обов'язків, балансі приватних та публічних інтересів, характері відповідальності тощо.

Норми господарського права закріплюють перелік учасників господарських відносин, їх правосуб'єктність, права та обов'язки, відповідальність тощо. Іншими словами, ці норми визначають господарсько-правовий статус учасників відносин у сфері господарювання. Характерною рисою господарського права є надання правового статусу структурним підрозділам суб'єктів господарювання, які не є юридичними особами, але є самостійними учасниками внутрішньогосподарських відносин. У теорії права структурні підрозділи традиційно відносять до колективних суб'єктів права.

Відзначимо, що проблема правового статусу структурних підрозділів, окрім доктрини господарського права, висвітлювалась в дослідженнях з інших галузей права: адміністративного, податкового, цивільного. Так, Д.Н. Бахрах, характеризуючи структурні підрозділи як суб'єктів адміністративних відносин, виділив такі їх риси: а) є елементом організації, що здійснює певну частину її справ і компетенції; б) це організована, самоврядна група працівників, між якими розподілені обов'язки й існують ієрархічні зв'язки; в) очолює структурний підрозділ офіційно призначений керівник; г) є легальні підстави існування таких підрозділів (наказ директора, штатний розпис); д) вони мають обмежену правосуб'єктність – вступають у правовідносини не з зовнішніми суб'єктами, а з керівництвом організації, з іншими структурними підрозділами, також з однорідними частинами вище- і нижчестоящих органів, з підлеглими їм підрозділами, з громадянами [1, с. 13]. *Безперечно, сукупність вказаних ознак дає змогу такому колективному суб'єкту формувати волю та здійснювати волевиявлення, тобто вступати у правовідносини, набувати для себе прав та обов'язків.*

Науковий інтерес являє думка К.С. Бельського та В.В. Комісарова, котрі в якості самостійного суб'єкта права розглядали кафедру ВНЗ, оскільки вона, на їхню думку, має зовнішню структурну відокремленість, зовні виступає у вигляді організованого цілого (має особовий склад, керівництво в особі завідувача кафедри, своє приміщення), виконує важливі соціальні функції і для цього наділяється правами і обов'язками, також

вона несе відповідальність (колективну) перед вищим керівництвом [2, с. 94–96]. Додамо, що кафедра ВНЗ має правову основу своєї діяльності – наказ ректора про створення кафедри, а її діяльність базується на відповідних положення статуту про здійснення навчальної, методичної та науково-дослідницької діяльності.

Отже, вчені-адміністративісти вважають, що норми адміністративного права наділяють структурні підрозділи організацій ознаками, які дають можливість їх розглядати як окремих суб'єктів адміністративно-правових відносин.

У податковому праві переважно досліджується правовий статус відокремлених підрозділів суб'єктів господарювання, оскільки вони є самостійними суб'єктами податкового обов'язку. Відповідно до п. 15.1 ст. 15 Податкового кодексу України (далі – ПК України) відокремлені підрозділи юридичних осіб, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування, згідно з ПК України або податковими законами, є платниками податків [9]. При цьому у розумінні поняття структурних підрозділів юридичних осіб ПК України містить відсылку до Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України та Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань».

Досліджуючи відокремлені підрозділи як суб'єктів оподаткування, Д.М. Щокін зазначає, що відокремлений структурний підрозділ юридичної особи має територіальну, організаційну, функціональну та майнову відокремленість [14, с. 95–102]. Територіальна відокремленість – розташування структурного підрозділу на території іншої адміністративно-правової одиниці. Організаційна відокремленість проявляється у: а) наявності організаційно-розпорядчого акта (документа) про створення структурного підрозділу; б) наявності у структурного підрозділу керівника. Функціональна відокремленість розуміється як здатність структурного підрозділу в особі свого керівника реалізовувати повноваження юридичної особи (її правосуб'єктність). Реалізація повноважень виражається у вчиненні керівником структурного підрозділу юридично значимих дій від імені організації, зокрема, в укладанні угод. Майнова відокремленість підтверджується або наявністю рахунку, закріпленого за структурним підрозділом, або фактичним перебуванням майна у володінні чи в розпорядженні керівника відокремленого підрозділу [14, с. 95–102]. Отже, можна стверджувати, що відокремлені підрозділи суб'єктів господарювання – філії, представництва – наділені податковою правосуб'єктністю. Проте на внутрішні підрозділи суб'єктів господарювання – цехи, служби, відділи – не покладається податковий обов'язок, носієм цього обов'язку є сам суб'єкт господарювання, а відносини, що виникають всередині організації між її внутрішніми підрозділами, податково-правового значення не мають.

У контексті вищенаведених ознак відокремлених підрозділів суб'єктів господарювання виникає закономірне запитання: «Чи можемо ми розглядати кризь призму цих ознак внутрішні підрозділи господарських організацій?». Вважаємо, що так, щоправда, із деякими зауваженнями. По-перше, слід говорити не про відокремленість, а про певну самостійність внутрішніх підрозділів, а точніше самостійність у межах підприємства. По-друге, територіальна самостійність не є визначальною ознакою внутрішнього підрозділу, хоча і може мати місце (наприклад, цех підприємства може розташовуватись поза місцезнаходженням останнього). Стосовно інших ознак: організаційна, функціональна та майнова самостійність, то вони

цілком характерні для внутрішніх підрозділів господарських організацій.

Активні дискусії щодо правового статусу структурних підрозділів суб'єктів господарювання велись між представниками господарського та цивільного права у радянський період. Розглядаючи проблему внутрішньозаводського госпрозрахунку, вчені висловлювали протилежні позиції відносно правосуб'єктності структурних підрозділів.

Представники науки господарського права вбачали в структурних підрозділах господарських організацій суб'єктів права. Зокрема, В.С. Мартем'янов необхідними умовами визнання цехів, господарств, відділень, ділянок, бригад та інших підрозділів комерційної організації суб'єктами господарського права визначає: а) їх діяльність здійснюється на основі організаційно-майнового відокремлення; б) вони здійснюють діяльність на основі внутрішньогосподарського розрахунку, побудованого так, що досягнення ефективного результату означає отримання доходу (прибутку) [6, с. 132–133]. Організація внутрішньогосподарського розрахунку ґрунтується на майновому і організаційному відокремленні підрозділів, наділенні їх господарською компетенцією, що дає можливість автономно (відносно автономно) реалізовувати свій інтерес, набувати права і обов'язки, нести відповідальність за результати господарювання [6, с. 132–133]. Подібної позиції дотримувався В.В. Лаптев, який відносив до суб'єктів господарського права структурні підрозділи та виробничі одиниці господарських організацій [5, с. 80].

Представники науки цивільного права заперечували правосуб'єктність структурних підрозділів підприємства і вважали, що відносини, які виникають за їх участі, правового значення не мають. Зокрема, С.М. Братусь, досліджуючи проблему госпрозрахунку структурних підрозділів, дійшов висновку, що госпрозрахунок цеху підприємства є тільки способом обліку вкладеного в цехову продукцію праці та матеріалів у зіставленні з плановою собівартістю. Майнова самостійність цеху якісно інша, ніж у підприємства, оскільки це внутрішній госпрозрахунок, цех не є учасником радянського товарообігу. При цьому проблема внутрішньозаводського, цехового госпрозрахунку – це скоріше організаційно-технічна, ніж юридична проблема. У зв'язку з цим цехи або відділи підприємства не є суб'єктами цивільного права [3, с. 281].

Таким чином, порівнюючи наведені позиції, можна дійти висновку, що представників доктрини цивільного права перш за все цікавлять відносини зовнішні по відношенню до суб'єкта господарювання, тоді як відносини всередині організації, їх суб'єкти залишаються поза їх увагою. У нинішніх економічних умовах відбувається спеціалізація та територіальне розширення виробництва, ускладнення виробничого процесу шляхом вдосконалення як виробничої структури, так і оптимізації процесу управління господарською діяльністю. На думку автора, досягнення цих цілей можливе шляхом утворення відповідних структурних підрозділів та наділення їх компетенцією щодо організації та здійснення господарської діяльності. Зазначене наводить на висновок, що відносини за участю структурних підрозділів не можуть мати іншої форми, окрім правової, а тому потребують належного як законодавчого, так і локального правового забезпечення. Ігнорування правового характеру відносин, що виникають між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, призведе до відсутності їх належного правового забезпечення, а значить, і недосягнення цілей господарсько-правового регулювання. Саме тому структурні підрозділи є суб'єктами господарського права та учасниками

внутрішньогосподарських відносин. Для підтвердження нашої позиції можна навести такі слова видатного вченого В.К. Мамутова: «Включені в процес господарювання структурні підрозділи підприємств і організацій не перестають бути організаційно відокремленими носіями прав та обов'язків і також є учасниками господарських правовідносин. <...> Зовсім не від наявності або відсутності у того чи іншого колективного утворення ознак юридичної особи залежить віднесення його до числа суб'єктів господарського права, а від визнаної за ним законодавством можливості бути учасником господарської діяльності та господарських правовідносин» [13, с. 277]. Нормативну основу правового статусу структурних підрозділів становить ч. 7 ст. 3 Господарського кодексу України, згідно з якою відносини за участю структурних підрозділів суб'єктів господарювання є внутрішньогосподарськими відносинами.

Водночас нормативне визнання правового статусу за структурними підрозділами суб'єктів господарювання викликає потребу дослідження їх правосуб'єктності як необхідної властивості бути суб'єктом господарського права, адже, як стверджує В.С. Нерсисянц, поняття «суб'єкт права» означає визнання правосуб'єктності адресата права як юридично значущої особи, яка має абстрактну можливість бути суб'єктом прав і обов'язків [8, с. 509].

В.В. Лаптев та В.С. Мартем'янов розуміють правосуб'єктність як властивість суб'єкта права, яке виражається в здатності володіти правами та обов'язками які як не вимагають, так і вимагають вступу в конкретні правовідносини [12, с. 43]. Подібної позиції дотримується В.С. Мілаш, яка розглядає господарську правосуб'єктність як галузеву-правову якість, володіючи якою суб'єкт права спроможний мати та реалізовувати права й обов'язки, пов'язані з організацією та безпосереднім здійсненням господарської діяльності [7, с. 78]. Господарська правосуб'єктність розкривається також через господарську компетенцію [12, с. 52]. В.В. Лаптев вирізняє господарську компетенцію трьох видів: повну, внутрішньогосподарську і змішану. Зміст внутрішньогосподарської компетенції надає можливість підрозділам брати участь у господарських правовідносинах тільки в межах відповідного господарського органу [5, с. 85–86]. Хоча господарська компетенція підрозділу визначається самим підприємством, деякі вихідні положення намічені для окремих видів підрозділів безпосередньо в законі, наприклад, право відокремлених підрозділів підприємства відкривати розрахункові та поточні рахунки в банку [6, с. 134]. *Таким чином, господарська правосуб'єктність структурних підрозділів суб'єкта господарювання полягає в їх здатності в силу їх наділення господарським законом особливими властивостями (внутрішні підрозділи: організаційна, функціональна та майнова самостійність; відокремлені підрозділи: територіальна, організаційна, функціональна та майнова відокремленість) самостійно вступати у різні господарські правовідносини з іншими суб'єктами. Зважаючи на те, що структурні підрозділи є самостійними учасниками внутрішньогосподарських відносин, тоді як у господарсько-виробничих та організаційно-господарських відносинах вони виступають від імені господарської організації, що їх створила, то правосуб'єктність структурних підрозділів можемо йменувати внутрішньогосподарською.*

Своєрідність правового статусу структурних підрозділів підприємства зумовлює особливість їх внутрішньогосподарської правосуб'єктності, яка, на нашу думку, має похідний, усічений та статутний характер.

Похідний характер правосуб'єктності означає її залежність від правосуб'єктності суб'єкта господарювання. Пра-

вособ'єктність суб'єкта господарювання є загальною або спеціальною, і одним з її елементів є право самостійно створювати внутрішні та відокремлені підрозділи, визначати їх господарську правосуб'єктність, права та обов'язки щодо участі у господарських відносинах, види діяльності, майнову основу, відповідальність тощо. Конкретний обсяг правосуб'єктності структурного підрозділу, який виражається у наданих йому правах та покладених на нього обов'язках залежить (походить) від господарської організації, що його утворила.

Усіченість як ознака господарської правосуб'єктності структурних підрозділів проявляється у тому, що той чи інший структурний підрозділ не може бути наділений правами та обов'язками, якими не наділений суб'єкт господарювання. Визначаючи свою внутрішню структуру, суб'єкт господарювання ніби передає, покладає виконання частини своїх функцій на окремі підрозділи, окреслює вид діяльності, яку здійснює підрозділ. При цьому господарська організація не може передати ті функції, які не має права здійснювати самостійно. У той же час суб'єкт господарювання не може передати всі свої функції структурному підрозділу (у тому числі й відокремленому), зокрема ті, що стосуються вступу у відносини із третіми особами. Таким чином, правосуб'єктність структурних підрозділів суб'єкта господарювання завжди має усічений характер.

*Як ми вже зазначали, окремі положення господарської правосуб'єктності структурних підрозділів окреслені безпосередньо у законі, проте переважним чином вона визначається самим підприємством, яке створило підрозділ. Деталізація прав та обов'язків структурного підрозділу, його видів діяльності, відповідальності окреслюється у статуті підприємства, а також у положенні про відповідний підрозділ. Отже, правосуб'єктність структурних підрозділів визначається у внутрішніх документах підприємства, а тому має *статутний характер*.*

Висновки. Підбиваючи підсумки проведеного у статті дослідження, можна сформулювати такі висновки.

- 1) Господарсько-правовий статус розкриває особливості галузевого регулювання, демонструє специфіку галузевих прийомів і методів правового впливу.
- 2) Структурні підрозділи суб'єктів господарювання наділяються правовим статусом, тобто можуть бути учасниками різногалузевих відносин (адміністративних, податкових, господарських), тому проблема їх правового статусу є міжгалузевою.
- 3) Відокремлені підрозділи суб'єкта господарювання мають можливість брати участь у господарських відносинах завдяки своїм ознакам, а саме: територіальній, організаційній, майновій та функціональній відокремленості.
- 4) Внутрішні підрозділи суб'єктів господарювання є самостійними в межах підприємства, ця самостійність проявляється в організаційному, майновому та функціональному аспектах.
- 5) У господарському праві структурні підрозділи суб'єктів господарювання наділяються внутрішньогосподарською правосуб'єктністю, яка має похідний, усічений та статутний характер.

Література:

1. Бахрах Д.Н. Субъекты советского административного права / Д.Н. Бахрах // Субъекты советского административного права : межвуз. сб. науч. тр. / отв. ред. Д.Н. Бахрах. – Вып. 2. – Свердловск : Изд-во Свердловского юридического института, 1985. – С. 3–19.
2. Бельский К.С. Кафедра как субъект административного права / К.С. Бельский, В.В. Комиссаров // Субъекты советского административного права : межвуз. сб. науч. тр. / отв. ред. Д.Н. Бахрах. –

- Вып. 2. – Свердловск : Изд-во Свердловского юридического института, 1985. – С. 93–97.
3. Братусь С.Н. Субъекты гражданского права / С.Н. Братусь. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1950. – 367 с.
 4. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
 5. Лаптев В.В. Субъекты хозяйственного права / В.В. Лаптев // Советское государство и право. – 1975. – № 4. – С. 80–89.
 6. Мартемьянов В.С. Хозяйственное право : в 2 т. / В.С. Мартемьянов. – М. : БЕК, 1994– . – Т. I : Общие положения. Курс лекций. – 1994. – 312 с.
 7. Мілаш В.С. Господарське право: Курс лекцій : у 2 ч. / В.С. Мілаш. – Х. : Право, 2008– . Ч. 1. – 2008. – 496 с.
 8. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства : [учебник для юридических вузов и факультетов] / В.С. Нерсесянц. – М. : Издательская группа НОРМА – ИНФРА-М, 1999. – 552 с.
 9. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–17. – Ст. 112.
 10. Матузов Н.И. Теория государства и права: Курс лекций / Н.И. Матузов, А.В. Малько. – М. : Юрист, 2000. – 771 с.
 11. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник] / О.В. Зайчук та ін. ; ред. О. В. Зайчук, Н. М.Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.
 12. Лаптев В.В. Хозяйственное право / В.В. Лаптев. – М. : Юридическая литература, 1983. – 614 с.
 13. Хозяйственное право : [учебник] / [В.К. Мамутов, Г.Л. Знаменский, В.В. Хахулин и др.] ; под ред. В.К. Мамутова. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 912 с.
 14. Щекин Д.М. Статус обособленного подразделения юридического лица в налоговом законодательстве / Д.М. Щекин // Налоговый вестник. – 1998. – № 8. – С. 95–102.
 15. Юридический энциклопедический словарь / под ред. А.Я. Сухарева. – 2-е изд. доп. – М. : Советская энциклопедия, 1987. – 528 с.

Руденко Н. П. Хозяйственно-правовой статус структурных подразделений субъектов хозяйствования как участников внутривозрастных отношений

Аннотация. Статья посвящена исследованию хозяйственно-правового статуса структурных подразделений субъектов хозяйствования. Сравняется правовое положение структурных подразделений субъектов хозяйствования в отношениях, которые являются объектом разноотраслевого правового влияния, выясняются их признаки и хозяйственная правосубъектность.

Ключевые слова: хозяйственно-правовой статус, структурные подразделения субъектов хозяйствования, участники внутривозрастных отношений, правосубъектность структурных подразделений субъектов хозяйствования.

Rudenko M. Legal status of structural units of commercial entities as members of internal commercial relations

Summary. This article examines the legal status of structural units of commercial entities. Compared the legal status of structural units of commercial entities in relationships that are subject of influence by various branches of law. In this article we investigated features of structural units of commercial entities and their commercial legal personality.

Key words: legal status of commercial entities, structural units of commercial entities, members of internal economic relations, legal personality of structural units of commercial legal entities.